

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. Віддалене минуле часто помилково сприймається просто як менш досконале сьогодення. Водночас суспільства минулого зазвичай були самостійними явищами, незалежними культурами зі своїм світоглядом, зокрема, це стосується й правової культури. Давня Русь є давньою чи прадавньою не тому, що вона передувала іншим «русям», як це сприймає імперська уява, а тому, що вона є далекою культурою минулого, яка існувала й зникла. Якись її елементи були успадковані на певних теренах, щось від цієї культури притаманне й українській культурі, але не більше ніж незначні фрагменти мозаїки. Відповідно все це стосується й права та усіх його елементів – від термінів і понять і до принципів, що лежать у самій основі правової реальності. Тож розкриття цих елементів для сучасної юридичної науки дасть змогу збагатити її уявлення про можливі шляхи розвитку тих чи інших правових явищ, інститутів тощо. Далі мова піде про нормотворчість Давньої Русі.

Раніше автор цих рядків уже спинявся на проблемі локальної нормотворчості середньовічної України [1], тож ця праця підготовлена на розвиток її висновків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія історії права Давньої Русі налічує тисячі томів і давно вже є предметом наукових досліджень. Навіть окремі частини її, як-то історія досліджень так званої Правди Руської, неоднаково досліджувалися [2]. Однак більш-менш комплексні підходи до дослідження власне нормотворчості, нормотворчого процесу, нормотворчих актів здебільшого спинилися в дорядянську добу. Так, не можна не згадати класичні роботи В. Сергеевича [3], М. Владимирського-Буданова [4], О. Преснякова [5] та ін. Однак якими б видатними не були ці правники, прогрес джерелознавчих досліджень перетворив їх на лишень по-важний елемент історіографії, відбиток дуже цікавих наукових студій сьогодні вже сивої давнини.

Надалі процес досліджень різко застопорився. Емігрантська й закордонна русистика розвивалися суто в річищі дореволюційної науки, зокрема, й через брак інтересу до радянської історіографії. У радянській же науці почався процес розмежування між джерелознавчими дослідженнями, які неймовірно прогресували, значно розширивши коло введених до наукового обігу джерел. Так, слід згадати видання комплексів середньовічних актів Новгород і Пскова, Смоленська, Полоцька, Північно-Східної Русі тощо. Також не відставали й дослідження Правди Руської, де слід відзначити її академічне видання, а рівно й перше системне видання княжих статутів [6] тощо. Натомість у частині аналізу юридичних процесів, зокрема спроб дослідження нормотворчого процесу, окрім доволі консервативних праць С. Юшкова [7] і Б. Грекова [8], активна діяльність яких припала ще на першу половину ХХ ст., згадати майже нічого. Зосередившись на вивченні соціальних передоснов, так званого базису, радянська медієвістика та історія права майже не спинялася на процесуальних і процедурних аспектах формування та розвитку давньоруського права, так званої надбудови.

Важливим винятком є роботи М. Тихомирова [9] та його учня Л. Мілова [10], що були зосереджені на стику джерелознавства та власне історії права.

В останні три десятиліття пострадянської історії медієвістика ще більше уваги приділила як новим історичним джерелам берестяним грамотам, церковним графіті, епіграфіці тощо. Було видано чимало першоджерел, зокрема і великий комплекс галицьких та волинських актів [11]. У поле зору

науковців потрапили нові пам'ятки, але тепер здійснювався і їх юридичний аналіз. Однак праця загального погляду на давньоруське правове поле, походження та порядок формування права не побільшало. Хоча перша частина дослідження Ю. Алексєєва щодо Судебника 1497 року [12] повністю присвячена нормотворчості Давньої Русі, однак вона зосереджена переважно на історичних і політичних аспектах.

З-поміж сучасних робіт, підготовлених за межами колишньої Давньої Русі, слід назвати дві праці видатного дослідника східноєвропейського права Ф. Фельдбрюге [13], однак і там, за нібито великої уваги до проблем появи правових пам'яток і їх розвитку, питання власне нормотворення фактично обійдене.

Мета статті. Передбачається розкрити історико-термінологічні та процедурні аспекти формування нормотворчої діяльності в Давній Русі як витоків нормотворчого процесу української правої культури.

Основні результати дослідження. Дореволюційна і значною мірою закордонна історіографія трималася позиції про домінацію в Давній Русі звичаєвого права, яке з часом було записане в княжих статутах і в такій формі збереглося до нашого часу, а «творча ініціатива і взагалі творча законодавча діяльність самого князя, як законодавця, відступала на другий план» [14]. Як видається, тут маємо справу з домінуванням усталеного методологічного погляду на джерела, однак цілком очікуваного, з огляду на обмеженість введених до наукового обігу джерел доби до другої половини ХХ ст.

Почати слід з питань термінологічних. Свого часу ми підготували ряд розвідок щодо цього [див.: 15], то ж тут наведемо лише окремі важливі аспекти.

По-перше, це термін «закон». Здебільшого в давньоруських текстах слово «закон» вживається на позначення релігійного канону, наприклад, «закон грецький» (православ'я) і «закон латинський» (католицизм), статутів церковних організацій, як «закон крижацький» (так називали військово-чернечі ордени хрестоносців, дослівно – статут хрестоносців) та «закон Студійський» (Студійські правила для монастирів), або Святого Писання – так, митрополит Іларіон законом називає Священне писання іудеїв. Однак було відомо на Русі й юридичне значення цього слова, переважно в перекладених нормативно-правових і загальноповчальних текстах візантійського походження, як-то Закон судний людем, Закон градський, Закон царя Юстиніана тощо, а також згадка закону в поетично-повчальній збірці «Меліса» («Бджола»). Так само до перекладів слід віднести й ніби автентичну тубільську літописну згадку «закону руського».

По-друге, термін «звичай», який періодично можна зустріти в давньоруській літературі, в усіх випадках, коли можливо його хоча б якось ідентифікувати, стосується права (в широкому сенсі) взагалі. Звичай, установлений певним законодавцем чи нормотворчим актом, що цілковито неприйнятно сучасності й видається абсурдним, для вітчизняного середньовіччя був нормою. Можемо припустити, що термін «звичай» уживався до будь-яких норм, зокрема і правових, що зазвичай, тобто певний час, були у вжитку. В цьому контексті слід усвідомлювати й особливість вживання цього терміна в литовську добу, як припису, що є традиційним для певного населення незалежно від походження.

Власне акти нормотворення отримували назву «устав / оустав» (як правило, сьогодні перекладаються як статут), «установлена грамота», «установна грамота» тощо, що походить від слова «установляти» – затверджувати. Подекуди назва може скорочуватися до слова «грамота», що просто позначає писаний документ, як-то відомі Ярославові грамоти. Дуже часто устами та уставні грамоти вживаються з іменами князів, які вважаються їхніми авторами. Питання авторства певних актів є дуже дискусійним і потребує самостійного дослідження. Однак важливо зазначити, що уставів, які б пов'язувалися з діяльністю не особи законодавця, князя щодо світських і церковних актів, чи церковного ієрарха – щодо переважно церковних, на сьогодні не віднайдено.

Отже, ж якщо прийняти як концепт те, що продуктом нормотворення був саме устав чи уставна грамота, пов'язана з певним князем, то навколо нього і потрібно шукати згадки про те, який вигляд мав процес нормотворення. Слід зазначити, що досі в історіографії домінує концепція про те, що устами, зокрема і так звана Правда Руська (поширена редакція, яка в джерелах зазвичай представлена як поєднання двох уставів: Ярослава і Володимира [Мономаха]), були або результатом запису звичаєвого права, або являли собою норми, сформовані для захисту панівного класу. Натомість ряд дослідників кінця ХІХ і початку ХХ ст., а з сучасних авторів прикладом є французький до-

слідник Костянтин Цукерман, розглядають такі акти, як результат прямої нормотворчості князя. Цукерман навіть звертав увагу, що Правда Руська найімовірніше до XIII–XIV ст. існувала як текст не писаний, а усний, і наводив паралелі з франкським нормотворенням [16].

Проте остання концепція французького дослідника викликає сумніви, головне тим, що літописи у статтях за кінець XI і за XII ст. уже містять чималу кількість згадок про грамоти княжі явно правового характеру. А завдяки розвитку археології сьогодні відомо, що навіть така форма письмових приватних актів, як особисті зобов'язання вже існувала на межі XII–XIII ст. Причому з цією датою пов'язується не можливе їх виникнення, а конкретний приклад на берестяній грамоті. Однак причина виникнення такої концепції теж важлива – абсолютна більшість уставів, списків книг і актів перекладного іноземного права і законодавства інших правових документів тощо збереглися для історії в форматі переписів у складі конволютів переважно XIV–XVII ст., що створює відчуття дуже пізнього їх запису.

До сьогодні збереглися дуже мало давньоруських збірників юридичного характеру. «Мірило праведне», відоме в чотирьох списках, так званий Пушкінський збірник і юридичний збірник зі складу конволюту, відомого як 4-й Троїцький рукопис. Усі списки дійшли в не найкращому стані та, схоже, ніколи не були у вжитку, належали до числа невдалих копій і копіювалися скоріше за звичкою і здебільшого у доволі віддалених місцях. Тож те, що вони збереглися, є скоріше випадковістю. Це слід пов'язувати як з політичними причинами (боротьба проти достатутного права у Великому князівстві Литовському і принципова боротьба зі «старим правом», а згодом і зі «старовірством» у Московській державі та Російській імперії), так і з буремністю подій від початку монгольської навали (основні скрипторії та архіви в цей час були в монастирях, а з-поміж провідних монастирів одиниці не були розорені, спалені чи знищені, а то й кілька разів у XIII–XVIII ст.). Навіть новгородські старожитності, що збереглися найкраще від інших, переважно були вивезені під час погромів Новгороду у XV–XVI ст.

Дослідження М. Тихомирова, Л. Мілова та, меншою мірою, нещодавні розвідки К. Вершиніна [17] цих юридичних збірників дають змогу поглянути на них як на ключовий елемент для вивчення процесу нормотворення в Давній Русі. Відразу слід зробити зауваження: добре відомо, що князі займали столи не за традиційним для більшості монархій західної Європи низхідним порядком спадкування від батька до старшого сина. Складна система спадкування «за кужелем», яка створювала ситуацію, коли на стіл могли претендувати чимало осіб з однаковими правами, але які належали до відверто войовничих таборів, призводила до того, що тривалий час не могла сформуватися концепція спадковості права.

Вимога не скасовувати попередні акти, як судові, так і адміністративні, й нормотворчі («суди і ряди не посуджувати») була ключовою серед пунктів договорів князів з громадою землі, в якій князь посідав стіл. Ця ж ситуація породила традицію «підтверджувальних грамот», коли князі, згодом – королі й царі, посівши стіл, підтверджували права певних осіб, громад чи регіонів. З цією проблемою слід пов'язувати й практику переукладення міжнародних договорів у разі зміни правителя.

Через це склалися традиція збереження правових актів у межах князівської канцелярії не могла. І тут на перше місце виходить церква і ті самі згадані юридичні збірники. Ми поділяємо концепцію М. Тихомирова і Л. Мілова про створення першої редакції «Мірила праведного» у XII ст., хоча й приймаємо заперечення К. Вершиніна про те, що відомі нам списки були створені після або синхронно з подіями Собору 1272–1274 років. Важливо те, що вивчення складу усіх трьох вищеназваних пам'яток, а також і юридичних збірників у складі церковних книг, розкриває ряд цікавих аспектів щодо нормотворення в Давній Русі.

1. Дуже незначна кількість княжих уставів відбилися на їхніх сторінках. Чи слід це пов'язувати з певною регіональністю збереженості, чи з загальною поширеністю саме цих актів, сьогодні стверджувати неможливо. Щонайменше устами зі складу Правди Руської мали таке поширення, що відбилися на праві усіх регіонів Давньої Русі.

2. Давньоруські збірники, які працювали над цими збірниками, легко доповнювали їх різним матеріалом, зокрема й законодавчими новелами. При цьому такі новели просто вписувалися на полях, між рядками чи на вільне місце без жодних посилань на джерела походження. Іноді від цього виникали фактично нові тексти, прикладом чого є так звана поширена, або руська, редакція Закону Судного людем, де значна частина приписів мають давньоруське походження і жодним чином

не пов'язані з більш ранніми редакціями цієї пам'ятки. Те саме можна сказати й щодо редакцій церковних уставів Володимира і Ярослава, частина з яких так далеко пішли від першоджерела, що є цілковито самостійними правовими документами, де «авторство» князя – не більш як спосіб надати «давності» тексту (див. нижче).

3. Давньоруські правники, які працювали над збірниками, мали практичний судовий досвід чи, щонайменше, мали відповідних консультантів. Значна кількість новел, виписів з давніх іноземних правових текстів тощо стосуються актуальних правових питань, таких як кількість свідків, потрібних для тих чи інших дій у суді, кількість свідків для укладення приватного правочину тощо.

4. Новели, вписані до збірників, часто являли собою судові присуди, що цілком очікувано. Формула «судити і рядити» передбачала нерозривність судової та нормотворчої функцій князя.

5. На сторінках юридичних збірників неодноразово натрапляємо на анонімні та підроблені юридичні тексти нормативного характеру. Середньовічний правознавець, що лишається для нас таємним, вважав за доцільне маскувати свої правові ідеї під приписи або настанови правового характеру видатних осіб минулого. Ця традиція апелювання до давнини дуже відома для Середньовіччя, але тут вона набуває дуже цікавих рис саме як елемент нормотворчого процесу. До цього ж слід віднести й традицію пов'язувати правові акти з іменами колишніх князів, особливо це стосується «князя Ярослава». Так, уже згаданий Пушкінський збірник має й заголовок: «Суд Ярослава князя. Устав о всяких пошлинах и о уроцех».

Ці особливості висвітлюють і ряд важливих рис правової культури і правового світогляду загалом. Так, чітко виявляється наявність поваги не до окремого «закону», тобто нормативно-правового акта вищої сили, а до усього права як частини культури. Виключно аксіологічне, ціннісне ставлення до права виокремлює його з ряду інших соціальних норм. Як наслідок цього, тривалий час не формувалася спадковість права, тобто нормативно-правові акти мали обмежену універсальність, лише в межах гарантування чинним правителем, та тоді, коли ставали частиною великого правового спадку, частиною культури.

Висновки. Як би небагато знала сучасна наука про нормотворення доби вітчизняного Середньовіччя, проте ряд важливих його особливостей можна підсумувати. Хоча вся повнота нормотворчого процесу була в руках князя, і чинними нормами права ставали як його нормативні акти (грамоти), так і певні положення присудів, однак загальнодоступним це ставало часто лише після певного роду кодифікації: внесення правником цих норм у тексти правових збірників. Саме тому самостійне значення як пам'ятки права України мають усі такі збірники, а не лише окремі «акти» з їх складу. Іншою унікальною характеристикою нормотворення в Давній Русі була традиція доповнювати новими правовими приписами давніші юридичні тексти, як іноземного, так і вітчизняного походження. Дослідження цього феномену лише почалося і потребує чимало уваги, щоб не лише виокремити «новий» правовий матеріал, а й спробувати визначити, як, коли, де і чому він був внесений на ці сторінки. Нарешті, цікавою рисою скоріше не саме нормотворення, а й усього правового світогляду жителів середньовічної України слід назвати поступове «успадкування» давнього римського, візантійського, юдейського, болгарського тощо права як частини свого традиційного. Причому відбувалося переосмислення норм і приписів з доволі частою їх «націоналізацією» відповідно до місцевої традиції. Ці процеси в силу своєї складності й обмеженості джерел потребують ще копіткого наукового дослідження, зокрема, і завдяки як більш досконалому вивченню наявних джерел, на основі стрімкого прогресу методології та допоміжних історичних дисциплін, так і спираючись на нововиявлені джерела.

Список використаних джерел

1. Ромінський Є. В. Локальна нормотворчість в Давній Русі. *Альманах права*. Вип. 14. Трансформація законодавства України в сучасних умовах. 2023. С. 314–320. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-314-320.
2. Блащук С. М. «Правда Руська» у радянській історіографії (1920-ті – перша половина 1960-х рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2010. 316 арк.
3. Сергеевич В. И. Русские юридические древности. Т. 1: Территория и население. 3-е изд., с переменами и доп. С.-Петербург, 1909. 689 с.; Т. 2: Вече и князь; Советники князя. 3-е изд., с переменами и доп. С.-Петербург, 1908. 654 с.; Т. 3: Землевладение. Тягло. Порядок обложения. С.-Петербург, 1903. 496 с.
4. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. 7-е изд. Петроград–Київ, 1915. 699 с.
5. Пресняков А. Е. Княжое право в Древней Руси. Лекции по русской истории. Киевская Русь. Москва: Наука, 1993. 635 с.

6. Правда Русская. Т. 1: Тексты, Москва, 1940. 505 с.; Грамоты Великого Новгорода и Пскова / под ред. С. Н. Валка. Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1949. 408 с.; Древнерусские княжеские уставы. XI–XV века. / изд. подгот. Я. Н. Шапов. Москва: Наука, 1976. 240 с.
7. Юшков С. В. Курс истории государства и права СССР. Т. 1: Общественно-политический строй и право Киевского государства. Москва: Изд-во АН СССР 1949. 544 с.
8. Греков Б. Д. Избранные труды. Т. 1. Москва: Изд-во АН СССР, 1957. 451 с.; Т. 2. Москва: Изд-во АН СССР, 1959. С. 576–585.
9. Акты та документи Галицько-Волинського князівства XIII – пер. пол. XIV ст.: Дослідження. Тексти / О. Купчинський. Львів, 2004. 1285 с.
10. Тихомиров М. Н. Исследование о Русской Правде. Происхождение текстов. Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1941. 254 с.; Мерило Праведное по рукописи XIV века / Издано под наблюдением и со вступительной статьей академика М. Н. Тихомирова. Москва: Изд. АН СССР, 1961. 698 с.
11. Милов Л. В. Исследования по истории памятников средневекового права. Москва: РОССПЭН, 2009. 336 с.
12. Алексеев Ю. Г. Судебник Ивана III: Традиция и реформа. С.-Петербург: Дмитрий Буланин, 2001. 446 с.
13. Feldbrugge, Ferdinand Joseph Maria. Law in Medieval Russia. Leiden; Boston: Brill, 2009. XXVIII+336 p. Series: Law in Eastern Europe, volume 59; Feldbrugge, Ferdinand Joseph Maria. A History of Russian Law: From Ancient Times to the Council Code (Ulozhenie) of Tsar Aleksei Mikhailovich of 1649. Leiden; Boston: Brill, 2017. 1098 p. Series: Law in Eastern Europe, volume 66.
14. Лашенко Р. Лекції по історії українського права. Частина Перша: Княжа доба. Прага: Український університет в Празі, 1923. С. 34.
15. Ромінський Є. В. Термінологічні аспекти дослідження правового спадку середньовічної Русі: між юриспруденцією, історією та джерелом. Середньовічна Русь: проблеми термінології / за ред. В. Нагірного та М. Волощука. Івано-Франківськ–Краків, 2018. С. 321–333 (COLLOQUIA RUSSICA Series II, vol. 4).
16. Цукерман К. О Правде русской. Ruthenica. Т. XII. 2014. С. 108–156.
17. Вершинин К. В. Мерило Праведное в истории древнерусской книжности и права. Москва; С.-Петербург: Нестор-История, 2019. 296 с.

References

1. Rominskyi Ye. V. Lokalna normotvorchist v Davnii Rusi. *Almanakh prava*. Vyp. 14. Transformatsiia zakonodavstva Ukrainy v suchasnykh umovakh. 2023. S. 314–320. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-314-320.
2. Blashchuk S. M. «Pravda Ruska» u radianskii istoriohrafii (1920-ti – persha polovyna 1960-kh rr.): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. Kyiv, 2010. 316 ark.
3. Sergeevich V. I. Russkie yuridicheskie drevnosti. Т. 1: Territoriya i naselenie. 3-e izd., s peremenami i dop. S.-Peterburg, 1909. 689 s.; Т. 2: Veche i knyaz'; Sovetniki knyazya. 3-e izd., s peremenami i dop. S.-Peterburg, 1908. 654 s.; Т. 3: Zemlevladienie. Tyaglo. Poryadok oblozheniya. S.-Peterburg, 1903. 496 s.
4. Vladimirkij-Budanov M. F. Obzor istorii russkogo prava. 7-e izd. Petrograd–Kiev, 1915. 699 s.
5. Presnyakov A. E. Knyazhoe pravo v Drevnej Rusi. Lekcii po russkoj istorii. Kievskaya Rus. Moskva: Nauka, 1993. 635 s.
6. Pravda Russkaya. Т. 1: Teksty, Moskva, 1940. 505 s.; Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova / Pod red. S. N. Valka. Moskva – Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1949. 408 s.; Drevnerusskie knyazheskie ustavy. XI–XV veka. / Izd. podgot. Ya.N. Shapov. Moskva: Nauka, 1976. 240 s.
7. Yushkov S. V. Kurs istorii gosudarstva i prava SSSR. Т. 1: Obshestvenno-politicheskij stroj i pravo Kievskogo gosudarstva. Moskva: Izd-vo AN SSSR 1949. 544 s.
8. Grekov B. D. Izbranneye trudy. Т. 1. Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1957. 451 s.; Т. 2. Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1959. S. 576–585.
9. Akty ta dokumenty Halytsko-Volynskoho kniazivstva XIII – per. pol. XIV st.: Doslidzhennia. Teksty / O. Kupchynskiy. Lviv, 2004. 1285 s.
10. Tihomirov M. N. Issledovanie o Russkoj Pravde. Proishozhdenie tekstov. Moskva; Leningrad: Izd-vo Akad. nauk SSSR, 1941. 254 s.; Merilo Pravednoe po rukopisi XIV veka / Izdano pod nablyudeniem i so vstupitelnoj statej akademika M. N. Tihomirova. Moskva: Izd. AN SSSR, 1961. 698 s.
11. Milov L. V. Issledovaniya po istorii pamyatnikov srednevekovogo prava. Moskva: ROSSPEN, 2009. 336 s.
12. Alekseev Yu. G. Sudebnik Ivana III : Tradiciya i reforma. S.-Peterburg: Dmitriy Bulanin, 2001. 446 s.
13. Feldbrugge, Ferdinand Joseph Maria. Law in Medieval Russia. Leiden; Boston: Brill, 2009. XXVIII+336 p. Series: Law in Eastern Europe, volume 59; Feldbrugge, Ferdinand Joseph Maria. A History of Russian Law: From Ancient Times to the Council Code (Ulozhenie) of Tsar Aleksei Mikhailovich of 1649. Leiden; Boston: Brill, 2017. 1098 p. Series: Law in Eastern Europe, volume 66.

14. Lashchenko R. *Lektsii po istorii ukrainskoho prava. Chastyna Persha: Kniazha doba.* Praha: Ukrainskyi universytet v Pratsi, 1923. S. 34.
15. Romynskyi Ye. V. *Terminolohichni aspekty doslidzhennia pravovoho spadku serednovichnoi Rusi: mizh yurysprudentsiieiu, istoriieiu ta dzherelom. Serednovichna Rus: problemy terminolohii / Za red. V. Nahirnoho ta M. Voloshchuka. Ivano-Frankivsk–Krakiv, 2018. S. 321–333 (COLLOQUIA RUSSICA Series II, vol. 4).*
16. Tsukerman K. *O Pravde russkoi. Ruthenica. T. XII.* 2014. S. 108–156.
17. Vershinin K. V. *Merilo Pravednoe v istorii drevnerusskoj knizhnosti i prava.* Moskva; S.-Peterburg: Nestor-Istoriya, 2019. 296 s.

Ромінський Є. В. Історичні витoki нормотворчої діяльності: середньовічний вітчизняний досвід

У статті розглядаються історико-термінологічні та процедурні аспекти формування нормотворчої діяльності в Давній Русі як витoki нормотворчого процесу української правової культури. Звернена увага на вживання в середньовіччі слів «закон», «звичай», «устав», «грамота» в значенні певних видів нормативних актів. Відзначається, що хоча вся повнота нормотворчого процесу була в руках князя, і діючими нормами права ставали як його нормативні акти, так і певні положення присудів, однак загальнодоступним це стало часто лише після певного роду кодифікації: внесення правником цих норм у тексти правових збірників. Відповідно показана роль збірників юридичного характеру, зокрема «Мірила праведного», так званого Пушкінського збірника і юридичного збірника зі складу конволюту, відомого як 4-й Троїцький рукопис, тощо в правовій культурі Давньої Русі. Виділено ряд рис, притаманних нормотворенню в Давній Русі крізь призму саме збірників юридичних текстів: обмежена кількість княжих уставів у їх складі; особливий характер формування збірників, коли вони доповнювалися різними приписами, що вносилися прямо у текст давніших документів; орієнтований на практичні потреби суду, коли значна кількість новел і доповнень, виписів з давніх іноземних правових текстів тощо стосується актуальних правових питань тощо.

Ключові слова: середньовічна Україна, Давня Русь, середньовічне право, давньоруське право, джерело (форма) права, нормативно-правовий договір, історія держави і права.

Romynskyi Ye. V. Historical origins of rule-making activity: medieval national experience

The historical, terminological and procedural aspects of the formation of rule-making activity in Ancient Rus as the origins of the rule-making process of Ukrainian legal culture are considered. Attention is drawn to the use in the Middle Ages of the words “zakon” (law), “zvychay” (custom), “ustav” (statute), “gramota” (charter) in the meaning of certain types of normative acts.

It is noted that although the completeness of the rule-making process was in the hands of the prince, and both his normative acts and certain provisions of judgments became the effective norms of law, but it often became publicly available only after a certain kind of codification: the introduction of these norms by a lawyer into the texts of legal collections. Accordingly, the role of collections of a legal nature is shown, in particular the “Mirylo Pravedne” («Righteous Measure»), the so-called Pushkin collection and a legal collection from the convolute known as the IV Troickyi (Trinity) manuscript, etc. in the legal culture of Ancient Rus.

A number of features inherent in norm-making in Ancient Rus through the lens of collections of legal texts are highlighted: the limited number of princely statutes in their composition; the special character of the formation of collections, when they were supplemented with various prescriptions, which were inserted directly into the text of older documents; oriented to the practical needs of the court, when a significant number of novellas and additions, excerpts from ancient foreign legal texts, etc. relate to current legal issues; the short stories entered in the anthologies were often court sentences; anonymous and “fake” legal texts of a regulatory nature are repeatedly found on the pages of legal collections. A medieval jurist, who remains a mystery to us, considered it expedient to disguise his legal ideas under prescriptions or guidelines of a legal nature of eminent persons of the past.

These features highlight a number of important features of the legal culture and legal outlook of the inhabitants of medieval Ukraine in general. Thus, one should call the gradual «inheritance» of ancient Roman, Byzantine, Jewish, Bulgarian, etc. law as part of its traditional law. At the same time, there was a reinterpretation of norms and prescriptions with quite frequent «nationalization» of them in accordance with local tradition. Further, the presence of respect not for a separate «law», i.e. a normative-legal act of higher power, but for all law as a part of culture is clearly revealed. An exclusively axiological, value-based attitude to law sets it apart from a number of other social norms. As a result of this, the heredity of law was not formed for a long time, i.e. normative legal acts had limited universality, only within the limits of guarantee by the current ruler and when they became part of a large legal heritage, part of culture.

Key words: Medieval Ukraine, East Slavic state formations, Ancient Rus’, Medieval Law, Ancient Rus’ Law, law-making treaty, Source of Law, Legal history.